

ԳՐԱԿԱՆ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՎԱՆԵԱՆ

(Ճարտնակալութիւն Յունիոյ քիւնց եւ վեշ)

Արեւմտահայ գրականութիւնը իր օրօրօցին վրայ վայելեց մեծ ու սրտառու խնամքը բարձրագոյն մշակոյթի մը: Զարթնեցի սերունդին բոլոր զէմքերը անցած են եւրոպական կրթութեան մը, Թերեւս այս պարագայն խոշորացած կը ներկայանայ մեզի երբ կը բաղդատենք այդ իրականութիւնը յաջորդ երկու սերունդներու իմացական մակարդակին: Զօպանեանի սերունդը գերիթէ չունեցաւ համայնարանի պատրաստութեամբ ոչ իսկ գործիչ, Բոլոր ռահիւրանները իրապաշտ շարժումին պարզ կամ շատ շատ երկրորդական կիսատ կրթութեամբ մը կրկէս իջան: Ու այս սկզբնական թերութիւնը պիտի անդրադառնայ բոլորին ալ իրացումներուն վրայ: Կեանքին փոփոխակի, այլապէս խիտ պահանջները մէկ կողմէն, միւս կողմէն քաղաքական դժուակ պայմաններ պիտի լրացնեն այս պակասին բացատրական դերը, զլսնալով մեր ստղանդներուն խոր ու մեծ աւարտումներ: Զօպանեան կշիռն տակը մնաց այս վարկածին: Անշուշտ բարձր նուանում է, միս մինակը, քաւը իր երազին նամակն, տիրապետել արտայայտութեան օտար ու անհրաժեշտ գործիքէ մը, գրելու աստիճան այդ գործիքով գիրքեր: Բայց որքիչ բան է գործիքներու օտարման օտարումս ուսերուս ուսերը յատկացուցած ըլլալ կանջին իսկ կազմակերպումին:

Կարեւր չէ պատմել այս մարզուն կեանքը, առանց մտանալու այն բազմաթիւ հարցերուն իսկ պատմութեան որոնք մեր յայտերուն արշալոյսէն մինչև մեր ճնտմաստուներ՝ վերջալոյսը կը կէտիտին վերջացող և սկսող դարերու քառորդները: Քաղաքական պատմութիւնը մեծ ախորժանքով մը կրնար ծանրանալ անոնց արժէքին, ղերին: Բաւ է հոս յայտարարել որ այդ ամենուն մէջ Արշակ Զօպանեան մտնէ կամ հեռուէն ունի հասնի մը, որ երբեմն տրբական գիրքերու կը բանէ զինքը: Ազգային հարցը կէս զար է անա, կ'ըստպետէ մեր ցեղին կզօրագոյն մտահոգութիւնները Անոր հալոյտը ին ամէն կարեւորագրածում քննորուն մենք պիտի հանդիպինք իր անունին, միշտ առաջին գիծի, շոտանքներու բախման կէտին, շանալով մեզմէն աղքատութեան ու ակաբութեան արդիւնք մեր տարակարծութիւնները: Միշտ զգոյշ, Արփիարեանին նման մակընթացութեան մէջ չառնուելու իմաստութեամբ մը: Միշտ արթուն, հսկելով քաղաքական հորիզոնները, զժախտաբար առանց դիտակի, զոր չէր կրցած նարել, ալքերու թէ կրթութեան հարկադրանքէ մը, տեղը չէ կշիռու: Բայց միշտ իր թուղթներուն պատնէջին վրայ, պտուտով, կարգալով, խօ-

սելով մեզի ինչպէս օտարներուն, խոր իր հաւատքին շերտութեամբը փրկելով կեցուածքին արտմութիւնը: Երթալով հոն ուր կը զրկէին զինքը հարցին կարեքները, Գիմելով զիւանէ դեան, գրասեղանէ դրասեղան, մուրաբով ողորմութիւնը մեծերուն, անհանանջ ու իրաւ: Բոլոր մեռնարկները որոնք քառատուն տարիէն ստղին կատարում են մեր եւրոպական բազմաբղէտ մարմիններէն, զինքը ունին եթէ ոչ զսպանակ, զէթ իրը աւագ դերակատար:

Պոլիս, չարգրելուն առաջ, վտանգուած է արդէն: Կ'անցնի կրկին Եւրոպա, սկսելու համար ահաւոր ողիսականը իր սերունդին որ օտար ուտաններու սովի ցեխին մէջէն պիտի ստիպուի քաւել, անօթի ու անպարտպան, անկարող բազուկէ և միջոց: Խորտակումս իր ցեղին վրայ սակայն սալէտին մղձաւանջովը: Ո՛վ որ ապրեր է այդ մեծ քաղաքներուն սպաննող աղբը, այդ օրերուն, ան միայն պիտի կրնայ հասնելու կշիռը զարհուրանքին որով անցած է այդ սերունդին ստեղծարարական ուժը իր սանձանիորէն շատ հեռու, խրելու համար նահիճին խորը մեր անելին: Չունենալ հող իր ոտքերուն ներքև: Չունենալ պաշտպանութիւնը ջուր ժողովուրդից (երբեմն հայածուրի ալ անկէ): Ու դարձնալ աշխատի: Ատիկա նակատագրին է արդիւնք երկուսուսարութեան մը: Աւ մեր գրապէտները դատաւումս մեռն անարկ անբարեխիղճ նարկիականութեան մը կը վերածուի երբ նկատի չ'առնեն այս ողբերգութիւնը: Ի վերջոյ մարդկային է յիշել որ արուեստագիտուն ալ մարդ է մեզի պէս ու անոր ջիւղերը երկաթէ չեն շինուած: Այս պարագան մեղմացում չէ սակայն, սերունդի մը սուածին մէջ պակասին տեսակը պտուտու վտանգութեան ընդդէմ է շայ գրականութիւնը հայ ժողովուրդին արտայայտութիւնն է: Ու անոր մշակները ուրիշ կեանք մը չունեցան, նոյնիսկ սա հաշկաւոր եւրոպային մէջ:

Այս սուղերը նպատակ ունին Արշակ Զօպանեանին մէջ երևան բերելու տիպար մը, ուր երկու մեծ երեանքը մեր նոր երիտասարդութեան օտար չգոյնի իրարու: Յեւալիտական մը չէր անիկա, ինչպէս էին դուռ այդ տիտիլիէն կազմուած, խոր ու խուլ զգալուամերու լըզերին մէջ պողպատած տղաքը որոնք, առանց մեծ զարգացման, երբեմն իրենց անունն իսկ գրեան անկարող, մէջուր ինկան, իրենց ցեղին վրայ գործադրուած ցուրտ, օտանախոր խողխողումին հաշիւը ուղելու և սուռին հերոսութեան անասելի փաստեր: Արշակ Զօպանեան կը զգար շարժումին խոր, վիպոյնի գեղեցկութիւնն ու սուտուածային արդարութիւնը: Բայց այդքան: Միւս կողմէն անիկա չէր նման այն միւսներուն որոնք պապենական իմաստութեան մը զասերը կը կրկնէին անդադար, քաղաքական արագքներու համար մեր դարուր ձախաւեարութիւնը առաջ նետելով, ու ազգին նակատագրեր այսքան կարող որոշումներու պինով վտանգի ենթարկելը չէին

ներքեր իրենց գլխմասններն(*) Այս երկուսն էլ ենը կեցուածքի իրենով զրուծին մը չեղաւ անուշալս: Բայց իր անձին լիքայ գաւառ պաշտօնական իր միութիւնը: Հիմա, ուրիշ իմաստութեան վարպպայտներ այդ կեցուածքը կը ըզկտեն, հակա յեղափոխական մակիրը կախելով հիտեն մարզու մը եր ուրիշ երպը չապրեցաւ: Իր հայրենիքին ազատագրութեան երպէն զատ: Որ այդ երպալին սպասին մէջ զոնց ամենին թանկ իր հարստութիւնը, — իր երիտասարդութիւնը, իր չափահասութիւնը, ու բերան չերթալ վրայ աւելցնելու: Ինտ իր ծնորութիւնը: Այսպէս է այս ժողովուրդը:

Գրպպայտի մը մէջ մարզը յատակ մըն է յաճախ Ու գործը կ'անգրպպարձն էր յատակին մեծ գիծերը: Տուի այդ մարզու երկու կող կիրքերը որոնք մշտական լառակի մը մէջ պահեցին անոր ջիւղերը: Ան ապրեցաւ արուեստին կամար ու ազատութեանը կամար իր ժողովուրդին: Իրեն չընձայուցեցան միւս պատեանութիւնները կեանքին խոր ճանաչողութեանը որ վիպասները թատերագիրը կ'ընէ իր ծիրին ենթակայ: Զուռնցաւ Զուրպպի մը տարածուն ապրումները: Բարձր ընկերութեան մը մեջ գրեցին և գարշուծեանց կեղեղովը տրտիւն ու զղուճ: Անուշտ ճաշկեց զառնութիւնը իր սերունդին: Բայց իր կեանքին: Գիրխոտփայի նման, իր միջինարարները փնտռելով իր մտանիցարանէն: Իրիտ, կնո, անողոք ու անաւոր կերպով անբարոյ անբարպարձր զոր մէջնց կ'առնենք մեր շրջապատին: Մասամբ իընայուցեա այդ թուղիքի սպայտին: Յետոյ, կըրպպարակի վրայ, դիմումներու մէջ: Ենմերու ստիչ, անիկա պատրանքը ոսկեղօձմէր անխուստպիլի գիտութիւնն այ շահագործեց ի սպաս բազդատական խաղաղութեան մը զոր զգացական ընտելութիւնները իր գրական կիրքերուն երբեմն կը պղտորեն բայց չեն յաղդիր հիմնուին խաթարել:

(*) Մեր նոր գրականութիւնը, իր երկու հաստածերուն մէջ այն չի կրնար թքեցիքը գիծնէ: մասնաւոր կերպով ըստնաւ մէջ իսկ ուղղող: Իր արտաքին խաղաղութեան գրականութիւնը ստուաւ է: Զայնք անտեմ: Կը կեանակն այդ գրականութիւնը զգէի իր լուսնայն աւելին: Բայց ակէ անգին է որ կ'սկսի որդեգրութեանը: Զայն գաւառը մէկերը կը փորձի անդունդ աւելի խոր: մեր ճոզնէ կերպ: Անոր սպար թեւաւ սերունդի մը ուսերէն: Թուղիքի գիտութեան մըն է ու երբ այդ՝ տխուր: Անոր սպար անտեմ: ուրիշ տխուրութիւն մը, քանի որ մեր գրականութիւնը հիմա կը մշակուի Հայրենիքի գաւառ, Գաւրի, Բաղի կամ Ամերիկայ, զինք տայով կը խն մերթն վրայ: ապտեմ: . . . Ինձի կուշայ թէ մեզ կամար գաւառ է Եւրոպայ հողով որ մասնաւոր այդ հաստեղարարին Ամէրիկայ այ կը կրնէք սպրտն թաթը մեր սերունդին խորը: Ո՛վ է մերմէ այ որ կրտաւ յանն պէս գրուած իր ճոզնէ վրայ: անձայնիկ խորանով մը: Ո՛վ է այն թուաակակներ որ գոնէ պիտի յաղդիր իր կրպպարեւուն է արքերուն վրայ գործարարած արտգրեւուն անտեմովը: Սի՛ն յիմարներ կէն անոնց որ սպար է իրարայարութեանը: Ետպ իմաստուններ ինչպէս այն միւսներն այ: ու չեն ղոնք ապտեմ պատասխանատուութիւնը: Եւրոպայ անտեմի վրայ թեւաւ մը մէջ մէջ փոխարեցին: Բայց զայնոր այ կը ճանչանէր Թուրքը: Ան այդ Թուրքը կը ճանչանա: զէ՛ք անտարտ են ճանչայ նա անոնց որոնք այդ թուրքն թուրք ըսեցին մեր զինուտ, սարկերակ, սպար կնուտ: Կամար տար տակ: Յիտն տար յետոյ, ուրիշ կնուտը մը կըր պիտի թանկայ այս ոգրերուն թանկ գիտութեանը: կենն: Թուրքն մէջ պիտի լլլայ: ակէ արար: Առայմ, մեր գրականութիւնը: Ինչպէս մեր ընկերային հոգեբանութիւնը: Ինչպէս մեր ճոզնի կոչնէ մշակն մէջն են մեր ճոզնին, ու յերկար նոյք որ մտախաղաղ գտեմ:

Այս տողերէն յետոյ կը հրատարիմ կետեկուտայն հարիւրաւոր թուականներուն: որոնք անոր օրերը կը կէտիտին, քաղմաստեան գործունէութեան մը խթանին ներքեւ: Անիկա կամ պիտի հրատարակէ, կամ պիտի պատուիրակէ, կամ պիտի դիմէ, կամ պիտի ըստխաօսէ: Ան այս աքարքեւորը թիւ ըր շատ ընդարձակ գետնինը մը վրայ: Մեր զալթականութեան կրպպարձմը: Մինչև Ամերիկայ: Տպարան: դիւանատուն: պաշտօնական սրահներ: Տարօրինակը հոն է որ մշտապարձ այն երթեկները զայն հետու եղաւ յոգնեցնելէ: Անոր նամար ամէն տեղափոխութեան պատրուակ է իր նախասիրութեան ելք է նախկին: Յիտը ըլլայ իշմատնին, երուսաղէմ ու հանգիտի ժամները պիտի փոխաղըն ձեւագիրներու բորբոսին: Անէն զաղար, ամէն այց անոր պիտի տան եթէ ոչ միշտ իրքը մը: զէ՛ք ապագայ շահեկան ուսումնասիրութեանց նախանիւթ մը: Այսպէս զատուորուած գործունէութիւն մը իր դիւան է մեր մէջ: Ան ստոր պաշտպանութեանը նը որ կըրպա կըրտը կըրպա: կ'ենթապարձնէ իր անտարտեմը իր ճաւրութեան, անիմատ լաւատեսութեան նուէրները եղան իրեն, վնքը ամէնուն հասնող մարդու համբարին մէջ դառնորէ վիրաւորէ քանի որ մեր միջոցները կը սպառնն մեզմէ առաջ: Իր զէմ թշնամութիւններուն մէջ կարեւոր տոկոսը կը խորհիմ թէ իր շատ խոտանակէն ու թիւ կատարել կ'ընակէն առաջ կուշայ:

Ըսի թէ մեծ կիրքերու սպասարկող մըն էր ու զրպպա մը: Ըսել կ'ուզեմ մարզ մըն է ան որուն մէջ դիւրագրպածութիւնը, չըրեկու հաստանալու իմաստութիւնը միշտ պաշտար կը մտնեն կատատայ, խոր, հետահայեաց առաքելութեանց հետ որ հանրային գործիչներուն անենէն տոկոսն խաթիսիտները կուտան: Զօպանեմին անձին շուրջ ստեղծուած կարծիքներու տարբերութիւնը արգիւնք է այս պայքարին: Ո՛վ որ հրպպարակ կ'իշնէ, այդ իսկ հանդիմանալով, ինչեանքարարար յանն առած կ'ըլլայ պայքարին պայմարը: Անիկա պարզեց անիքաութեան, խտատարութեան պատկերները: Ունեցայ երբեմն կիրքի ինչու ու ակնչու: Բայց մեր ս'ը գորդը — ան որ հանրային ղեկերու լուծին ենթարկել իր տաղանդը — զերծ եղած է այդ անխառնախիլ ստուերներէն: Յետոյ, այս ստուերները ամենէն շատ Թաթիլիք մասերուն են մեր գործունէութեան: Լամբանութեան հակահարուածը՝ յաճախ ներսնէ, որ կը խորանարդէ մեր ուսմերը բայց պիտի չնպաստուի մեր իսկութիւնէն, մեզ պատրուտա աստիճանն մեղմէ, զմեզ անցնելով մեր ներքին կայեացքին:

Յիտուն տարի գրիչ շարժող մարդու մը գործունէութիւնը, զէ՛ք անոր հիմնական կարեւորաները զորքայտ բան է սեւեւել ստիպուել քանի մը է շքերու չոր գերեմանին: Բայց այս այսպէս է: Մեր գրականութեան պատմութիւնը սենի այն

լապէս խռովիչ, խոր, անդրդակուս կեանքեր, քառասունի դաշաղուսածներէն մինչև ծառերու շունչէն զամուսնով, նեարդ առ նեարդ, թնամիին սուրով կերկուսած մեռնողները: Կեանքե՛ր, այնքան յարուստ ու քեղեցիկ, իբրև պտորաստութիւն, տալանի յարցարանք: Չհողորթեան հանք ու յայտի զօտի: Բայց չեմ կարծիր որ երկրորդ նմոյշ մը հանէ մեր յարգանքին այնքան արժանաւոր մարդոց որո՞ք դիմամալու, յամուխու, միջ աշխարհու քիչ մը տարօրինակ տուրքերը ըլլան ներդանակած իրենց բաշխուած օրերուն զժոխքին, ու մեր ցեղային քանի մը կլուտուկ զտնտեսութիւններէն վկայեն Զօլանեանի չափովը: Փամանակը կ'աշխատի անշուշտ ի հաշիւ հաւաքող կարծբուծիւններու: Գ'ուղեմ ըսել — արուեստի գործը արգամնդի է նմանելու, ինքնիրեն բաւող, հարելի կերպով ազատ ուրիշ պաշտպանութիւններէ: Բայց այդ ժամանակը միայն չի փրկեր: Այլ կը թաղէ մանուկները, կետախաղաղ բոլոր իր փրփուրները, ամենէն առաջ: Զօլանեանի գործը զատուր մը տրամօրէն կ'այցուի այս մտահողութիւններով: Անոր մէջ մարդ պատմող մը ազատ է այս տաղանակէն: Զմտեցայ իր շուրջը պարտող կակառութիւններուն, կիբքերուն, անգիտութիւններուն, ուրացունքներուն, ինչպէս շուրջառային հռչակին որ մեզքն է ամէն աշխատողին: Առաջին քաթիկորին մասամբ մը՝ մեր իրականութեան, ուրիշով մը՝ ժամանակին, մեծ տոկոսով՝ իր իսկ հակազդեցութիւններէն կը թուի թիւի: Իր ձեռքով յարուցուած տրամուծութիւններէն որոնցմէ խուսափելը կամ որոնք հրաբարելը աղէքս մը յուժին նկարագրող քրակուսած վերացեալ յղացքին կետ, քանի որ յաճախ վերեւ մեր մտնտեսութեան հասողութեանէն: Իր համբաւին մեղքը կը բաւէ ան երեսուն ու աւելի տարիներէ ի վեր:

Ու գո՛ճը:

Առաջ ու առաջին կատարուած մը, անագնութիւնը այդ գործին: Ախիշանի վաստակէն զուրկ, որ բացատրելի է սակայն քրակային կշիռով որքան ճանաչեալով, պտորակալ արքային ըլլակիւնացող անհրամանքովը, Զօլանեանի գործը տիրական զանգուածն է արեւմտակայ գրականութեանն կը Գանխեմ որակի իւրագործներուն, ստուգիչներուն նախանձախիղճութիւնը անմիջապէս յայտաբերելով որ այդ գործը երկնուած է բացառիկ հոգածութեամբ մը, արուեստի կինդանակերպի տակ, Sous le signe de l'art, ինչպէս պիտի ըզէին զպիղծիչները այնքան վայելչութեամբ: Այս հաստատումը պաշտպանութիւն մըն է նոյն ստեղծ: Ուրիշ հարց՝ այդ գործէն անհատ տարրին քանակը կամ որակը: Նման գործողութիւն մը քիչիկ մըն ալ կանխահաս կը նկատեմ, երբ անոր գործին որոշ մէկ հատուածը զեռ չէ պայաժմ իր ներքին հրահէն: Կրտսէ, առանց նեղորկուել, ու ինչու՞ չէ՞ քիչիկ մըն ալ հաճելով վերատին կարգու Քոլորի փառք: Փա՛ստ մը՝ սա իրողութիւնը, հեղանակի մը ներքին արժէքէն երբ անոր պա-

տանութեան մէկ երկը զեռ կը պահէ մաս մը բան այն խանդով որ զայն արտայայտեր էր, սկզբնաճակ շունչով տրգանդին: Կ'ենթադրեմ Նոյնիսի այդ գործին մէջ մեռեալ տարրը զարմեալ կը շտահարդէ մեր գրականութեան պատմութիւնը քանի որ, ինչպէս զխոսի տուր այս սուտեմնափորութեան մուտքին, Արշակ Զօլանեան հայ գրականութեան մանրակարծ թանգարանն է, իր վըրայ արձանագրած ունեւանով բոլոր ձգտումները, նաշակները, փոփոխումները որքն անցան մեր հոգիներէն և ելք մը գտան երբեմն մեր արուեստին մէջ:

Երկրորդ ու նոյնքան վճռական կատարուած մը — զանագնութիւնը այդ գործին: Մտնելէ առաջ որակի մղանաւորին մէջ որ կը պտորէ բուրբ բազմատեսակ ու ընդարձակ խմբութեանը, հարկ է նշել գրագետին կեցածքը որ շատ բան կ'ըտէ երբեմն: Ու ըսել, այս անգամ առանց վարանումի, թէ այդ զանագնութիւնը անխուսափելի պայման մըն է բոլոր պայքարող գրագետներուն: Իր սերունդին մեծ զէմքերը բոլորն ալ իրեն պէս բաղմամբ կողմեր կը ներկային, աշխատանքի չելուտ խորձակներով: Չմանի մը հոգի թայն չեն նետուած մտահանքուն: Իսկ այդ բացատրելներն ալ, ուրիշ ամէն սեռի մէջ, նման են իրարու: Յետոյ, յի՞տուակ այն միւս հինգական հարկադրանք որուն տակ կ'աշխատի Արշակ Զօլանեանը, — ասովկա մեր արուեստը կնիմովին եւրոպականացնելու մտահոգութիւնն է որ կը թարգմանուի մեր լեզուով՝ եւրոպական արուեստին բոլոր երեսները փոխադրել մեր մէջ: Անա բանալին այդ զանագնութեան:

Երրորդ հաստատում մը, գրական նակատին երկուսութիւնը. որ իր ընդարձակ ուժերուն շընորհիւր միայն փորձանքի մը չէ տարած զինքը: Անոր գործին մէջ իբրև քանակ զանցառելի չէ երբեք Ֆրանսերէն գրուած գիրքերուն միջերջը: Ասովկա փա՛ստ մը՝ նախ հեղինակին հաշուոյն, վասնզի ուղղուր չէ որ ինքզինքը պիտի հարկադրէր գրականութեան մայրաքաղաքին նաշակներուն որո՞ք կերպով մը քաղաքակիրթ աշխարհին ալ ճաշակը կը կերպագրեն: Ու երկրորդ գործին հաշուոյն, որ բացատարաբ կը շուտիէ մեր մեղաւժուրդին յուսերնական արժէքները: Իբր հըրատարակութիւն ու վաստակ, Արշակ Զօլանեանի Ֆրանսերէն աշխատասիրութիւնները վար չեն երբեք աննեցմէ որո՞ք կատարուեցան մայրենի լեզուով:

Այդ ընդարձակ գործին զաստարուումը կերպով մը կը զիւրանայ երբ զայն կատարենք իր հրատարակութեան, այսինքն ծնողներին բնական կարգովը: Ու շուտիք զննութիւն մը անոր կորագիծին մէջ երևան կը թերէ կեանքին ալ ընդհանուր գնացքը: Այն մեծ ու պղծիկ հաստորները որքն անոր պատմութեանն է անդրաճիկ երկտասարդութեան յոյզերը, մտածումները կը տազաւարեն և իր համբաւին առաջին յուշագիրքը կը կազմեն այսօր, կը հասնին մինչև իր Յուլէն

փախուստը (1896) Առաջին տասնամյակին համար իբնուածնամերը մեծ մասով հատորի մասով, մեր գրականութեան համար ճշմարիտ նորութիւններ են: Արարչի Չայիքը հաւաքածն իսկ որ կամարէ մինչև 1892 անոր սկիզբին արդիւնքները, կը պարունակէ անոր ապակիզին բնական խոստումները որոնք լրիւ պիտի լրացործուին: Զօրաթիւք հնէ է քննադատը, հրապարակագիրը, բանաստեղծը, ապաւորապաշտը, պըր-պըրտադը — երեսներ որոնք ժամանակին կես պիտի ամբողջանան ու պիտի տան իրենց ամբողջ տուրքը: Այլապէս չարհան է Քրտումները որ ժամանակակից է առաջինին, իբրև անդրա-նիկ նմոյշ մը նոր ճերթողականի մը: Քրքեղիքը նոր բան մը կը բերէ արեւմտահայ բանաստեղծութեան թէ ճիշդին ու նաև ողբին: Կը զգանք թէ բան մը կը մեռնի անոր մէջ ու նոր մը կը սկսի: Գրեթէ նոյն ժամանակներուն կը զուգ-զուիպ Քոլոքիս Փափը, որով մեր վեպը կը մտնէ հոգեբանական փորձարկութիւններուն: Անմ գիտեր, պէ՛տք է յիշել իր Պետրո Դարեանը, պատանեկան խանդով ու հասուն մարդու միտքով մը հաստատարակէ յորդ ու հաւատարակչի, որ զարմեայ սեռ մը կը սկսի մեր գրականութեան մէջ, քննադատութիւնը: Ան անհամար յորդածներ թույլ որ թերթերուն ու հանդէսներուն: Բոլորն ալ ծանր, կիւթեղ, այդ օրերուն համակ նորութիւն: Անդրանիկ այս շրջանին պակիք սակայն իր իրմարագած հանդէսն է, Մայիկը, որ Զօրաթի Մասիին կես մեր գրականութեան մէջ պարզ փառք մը չէ, այլ փաստ: Զօպանեանի Մայիկը իր ըստ-զոյժունն է, ընկ՛ւղ՛ւղ՛ իր գրականութիւնը սիրողներուն վրայակատը, քանի որ մեր մէջ հանդէսը Մամուրեանի Ա. Մամուրին կամ Պարսնեանի ինչպիսին կազապար որդգրած է: յիշելու համար Աւետիսն է ուրիշ աւելի թշուա անուններ: Մայիկը թուական մըն է մեր ժամանակ տարբերութեանց մէջ, ինչպէս Մայիկ յիշուած թուրգրիքները, իրենց տեսակին մէջ ուրիշ կարգի թուականներ են: Առ սխալ է երբեմն թուականներուն բախտը, մասնաւոր իր թիւերու վրայ շատ պահանջներ բեռնցնենք:

Զօպանեանի հասունութիւնը կ'ընդգրկէ ուրիշ երկու գործածական և: Ասիկա շրջան է մեծ ու ծանր արժեքներուն որոնք անոր ապակիզին իտութիւնը կը զննէ մեր ապիւ: Անոր գրական և ազգային գործունէութեան ծանրագոյն օրերուն կը դուպիտիտին այն փառաւոր գիրքերը որոնք կը կոչուին Մ. Պետրոպոլեանի կեանքն ու գործը, Նահապէս Քոլոքիսի Դիպըր որուն յառաջանքները մեր գրականութեան համար չլրուած էջ մըն էր ու չէ՛ր չափազանցեց բի՛ն վերագրուել տարածեմ նաև մինչև մեր օրերը: Մայիկն կարեւոր հրատարակութիւն մը՝ Նոպաե Յովնաբանը որ մեր մէջ պակիզ օգիտի մը զէ՛մ քօջուած ու հարատրողք մըն է կարծես, ուղղութեան, իրաւ է թէ լուեկան, մեր պատմա-բանաստեղծական մեթոտներուն, այլամերժօրէն թէ ճիշի ու անհրապար (բարբորտ պիտի ըլլար անգլաբարուեստական) զարդ կայած՛մ՛ վիճնական յայրերու այլատանքներովը: Այս ծանր գործերուն զուգահեռ ուրիշ զըրականութիւն մը, պրոպականտի երանգով, զըրականաբար Քրանսերէն: Թարգմանութիւններ ստանք մեր աշուղներէն, ժողովրդական երգերէն, նպատակ ունենալով մեր ժողովուրդի իմացական արժէքներուն զէպի լայն խաւեր տա-

րածուելը: Առ նոյն ստեղծ, Անտիքը, շարունակութիւնը Պոլսոյ Մայիկին Որ պիտի աւազանէ այդ օրերու մեր իմացականութեան ամբողջ ճիգը, գրական խորքն, ու պիտի ծառայէ մեր զատկն հետապնդողին (ուրողական շրջանակներէն ներս) մեր գրականութեան վերձնումը: Կին ու նոր, հայ ու օտար գեղեցիկու շուրջ իխո, լի, գանձաւոր, վէպի մը պէս դիւրաւ կարգացուող բայց գաղափարներու բարձր միջերջով մը հարուստ մենագրութիւններ, ինչպէս նաև գրական ուղղութիւններ, մտայնութեանց վրայ աւաջին ամբողջ, համարական յորհումները: Առ ազգային քաղաքականութիւն, այդ օրերուն այնքան իրաւ, ոչնչան տիրական, ու աքլին մէջ պանելու համար մեր ժողովուրդին բոլոր խաւերը: Արփոխարմներ մեր բարբառին, մէկէ աւելի զըրտոյ գործողներուն: Միայն Անտիքը ամբողջ մը լիութիւնը պառուզ ձեռնարկ մըն է: Այդ շրջանին է որ այն վերջնական խորամը մը սակ կ'առնէ իր բանաստեղծութիւնները, Քեքրամներ ընդհանուր տիպոսին սակ, հասկաւոր ընտրութեամբ, անցք տալով այն նախնաւորներուն օրոնց արժէքին կը հաստատու: Չէ՛տք է այս շարքին, յիշել նաև Հայ էջերը, որուն խորագրուած կը մասնէ պրոպակտն և զատուցին ապակով հաշակը:

Պատերազմին կես է. անկէ ստգին Արշակ Զօպանեան ինքընքը կը շարունակէ, առանց ճորքան մը կարեւոր աւելցնելու իր գործին տեսակարար ծանրութեան: Որակի այս կայունութիւնը պիտի քննուի երբ շինուի գրագետի իր զէ՛մքին համարումը: Բայց ըսելի չէ լուսնի մը անցնիլ մեծ գործի մը վրայէն որ խորագրուած է Քրանսերէն: Հայ աշուղներէն հարցնողը երգերու ետանաւոր թարգմանութիւնն է ատկեա, հեղինակներու մասին կապիտը, պայտառ նշմարներով որոնք իրարու ամպուելով հայ հոգիին վրայ բաւարար լոյս մը կը նետեն:

Հատորի ձևին սակ երկարագուղջ այս աշխատանքին կես Արշակ Զօպանեան ունի շատ ընդարձակ լրագրական գործունէութիւն մը որուն տարուցութիւնը պիտի նշուի իր տեղով: Կարծեմ՛ միշտ նայն պայմաններու իտիանիցէ, ուրիշ աշխատանք մը, քաղաքական ու կուսակցականը, որ այնքան աղիտայի զեր մը կը կատարէ մեր գրագէտներուն հոգիին ինչպէս ուժեղներ է ժամանակին վրայ, մշտապահանք ու ապեախա, աւելելով գանձեք հոսանքներու մէջ ուր շունէթն ընէինք, զլանալով մանաւանդ կարելի խաղաղութիւնը, ժամանակը՛՛ այնքան անհրաժեշտ մշտապէ՛ք գործերու կերտումին:

Այս արագ նշմարը չի կրնար ծանրագունուիլ քաղաքական գործունէութեան երթիկուղի, անուսանացանկով զանազան պաշտօններուն, պատուիրակութիւններուն որոնք աղջած են սակայն անոր արդիւնքին վրայ: Ստարներու մաս, մերթններուն մէջ, Պոլսո թէ Եւրոպա տնիկա ծառայեց իր ժողովուրդին, իր հասկցած ձևովը: Առ իր գործը իբր քանակ ու որակ, ոչ միայն ամենէն պատգամուկներէն մեկն է իրապաշտ սերունդէն, այլ և ամբողջ մեր գոյք զըրականութեանց: